

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

e-ISSN: 1694-8610

№2/2023, 201-211

УДК: 81.139

DOI: https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_23

**ГРАММАТИКАНЫ КАЙРА КАРАП ЧЫГУУ: МОДАЛДЫК ЭТИШТЕР БОЮНЧА
НЕМИС ТИЛИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК ДИДАКТИКАЛЫК ТҮШҮНҮК**

**ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ГРАММАТИКИ: ИННОВАЦИОННАЯ ДИДАКТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ
ДЛЯ НЕМЕЦКИХ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ**

RETHINKING GRAMMAR: INNOVATIVE DIDACTIC CONCEPT FOR GERMAN MODAL VERBS

Султанбекова Толкунай Студентовна

Султанбекова Толкунай Студентовна

Sultanbekova Tolkunai Studentovna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети

Преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

sultanbekova33@mail.ru

Осмоналиева Айнаш Чойбековна

Осмоналиева Айнаш Чойбековна

Osmonalieva Ainash Tshoibekovna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети

Преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

[aiosmonalieva@oshsu.kg](mailto:aosmonalieva@oshsu.kg)

ГРАММАТИКАНЫ КАЙРА КАРАП ЧЫГУУ: МОДАЛДЫК ЭТИШТЕР БОЮНЧА НЕМИС ТИЛИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК ДИДАКТИКАЛЫК ТҮШҮНҮК

Аннотация

Бул макалада немис тилинин грамматикасынын татаал темасы боюнча инновациялык дидактикалык концепция келтирилген - модалдык этиштер. Концепция когнитивдик лингвистиканын натыйжаларына негизделип модалдык этиштердин маанилерин түшүндүрөт. Берилген түшүндүрмөлөр когнитивдик жактан туруктуу, ишенүүгө таттыктуу иллюстрациялардын жардамы менен визуацияланат. Андан сырткары немис тилинде модалдык этиштердин жети этишке бөлүнүсү, алардын түшүндүрмөсү мисал түрүндө да келтирилген. Немис тилин үйрөнүүдө окуучуларга жана студенттерге оңой жолун үйрөтүү методикасы көрсөтүлгөн. Анда модалдык этиштер, башка бардык этиштерден айырмаланып, кыймылды же абалды билдиришпейт, ага карата мамилени, башкача айтканда, кыймылды аткаруунун мүмкүндүгүн, колдон келерин, зарылдыгын, каалангандыгын чагылдырышат, сүйлөө менен кыймыл-аракеттин дал келүүчүлүгүн негиздейт. Андан кийин эмпирикалык педагогикалык практика концепциянын жогорку эффективдүүлүгүн көрсөткөн жыйынтыктар да келтирилген.

Ачкыч сөздөр: модалдык этиштери, когнитивдик лингвистика, когнитивдик дидактика, анимация, грамматикалык окутуу.

Переосмысление грамматики: инновационная дидактическая концепция для немецких модальных глаголов

Rethinking Grammar: Innovative Didactic Concept for German Modal Verbs

Аннотация

В данной статье представлена новаторская дидактическая концепция по сложной теме немецкой грамматики - модальным глаголам. Концепция объясняет значения модальных глаголов на основе результатов когнитивной лингвистики. Предоставленные объяснения визуализируются с использованием когнитивно устойчивых, правдоподобных иллюстраций. Кроме деления модальных глаголов в немецком языке на семь глаголов, их объяснение дается в виде примеров. Представлена методика преподавания немецкого языка школьникам и студентам в легкой форме. Тогда модальные глаголы, в отличие от всех других глаголов, не выражают движения или состояния, а отражают отношение к нему, то есть возможность, полезность, необходимость, желательность совершения движения, обосновывая сочетаемость речи и действия. Затем представлены результаты эмпирической педагогической практики, показывающие высокую эффективность концепции.

Abstract

This article presents an innovative didactic concept on a difficult topic of German grammar - modal verbs. The concept explains the meanings of modal verbs based on the results of cognitive linguistics. The explanations provided are visualized using cognitively stable, believable illustrations. In addition, the division of modal verbs in the German language into seven verbs, their explanation is given in the form of examples. A method of teaching the German language to pupils and students in an easy way is presented. Then, modal verbs, unlike all other verbs, do not express a movement or a state, but reflect the attitude towards it, that is, the possibility, usefulness, necessity, desirability of performing the movement, justifying the compatibility of speech and action. Then the empirical pedagogical practice results showing the high efficiency of the concept are presented.

Ключевые слова: модальные глаголы, когнитивная лингвистика, когнитивная дидактика, анимация, грамматическое обучение.

Keywords: modal verbs, cognitive linguistics, cognitive didactics, animation, grammar learning.

Киришүү

Окуу адабияттарында англис, немис жана кыргыз тилдериндеги модалдык этиштерди изилдөөнүн негизги эки аспектиси белгиленип жүрөт. Атап айтканда, модалдык этиштерди теориялык жана практикалык аспектилер деп кароого болот. Изилдөөнүн практикалык мезгили мектеп окуучуларына жана студенттерге нормативдик грамматиканын алкагындагы модалдык этиштердин грамматикалык табиятын окутуунун прагматикалык жана лингвометодикалык максаты аркылуу шартталган. Бул өңүттө тилде модалдык этиштердин бар экендиги тилдик факт катары көрсөтүлүп, аларды колдонуунун грамматикалык эрежелери түшүндүрүлүп, өздөштүрүүгө максат коюлган.

Немис тили сабагынын окуу китептеринди биринчилерден болуп изилденген лингвистикалык категорияга - модалдуулуктун таанып - билүүдөгү жана тилдеги маанилүү ролун эске алганда, модалдык этиштердин түшүндүрмө категория каражаты катары кирет. Ошол эле учурда алардын маанилеринин ар түрдүүлүгүнөн улам карама-каршылыктуу жана татаал лингвистикалык кубулушту көрсөтүшөт. Ушул себептен, модалдык этиштерди дидактизациялоо жана окутуу олуттуу кыйынчылыктарды жаратат (Мекуатсе 2002, б. 117).

Анткени модалдуулук категориясы толук калыптанып, XX кылымдын 50-жылдарынан тартып, атайын изилдөөлөрдүн объектисине айлана электе эле, сүйлөмдүн теориясынын алкагында, бир жагынан, синтаксистик, экинчи жагынан, логикаграмматикалык категория катары каралып келген. Тагыраагы, сөз болуп жаткан категория сүйлөм мүчөлөрүнүн логикалык жана грамматикалык мүнөздөмөлөрүнүн, ошондой эле ой жүгүртүү, салыштыруу, тыянак чыгаруу өндүү логикалык категориялардын алкагында да каралган. Бирок логикалык анализдин принциптери менен методдору тилдик формалардын классификацияланышына толук негиз боло албастыгынан улам, тил илиминде тилди изилдөөнүн психологиялык, формалдуу, грамматикалык жана структуралык принциптери калыптана баштаган (Чойбекова Н. Т., 2020).

Метод жана анализ. Немис тилдериндеги модалдык этиштердин кыргыз тилиндеги аналогдорун, тилдик нормативдүү грамматикасы жааттарында модалдуулук маселеринин изилдениши, төмөнкүдөй багыттарды, ыкмаларды колдонуу менен ишке ашырылат:

1. Тилдик фактыларга түшүндүрмө-салыштырма анализ жасоо;
2. Дал келтирүү логикалык ыкмалары- талдоо, синтездөө, аналогия;
3. Сыпаттама (тил фактыларын интерпретациялоо, жалпылоо, салыштыруу);
4. Гипотезалык моделдөө.

Герман модалдык этиштерин идентификациялоонун жогоруда аныкталган негизги принциптерине таянып, немис тилинде ушуга окшош 7 лексикалык этиштик бирдиктерден *dürfen*, *können*, *lassen*, *müssen*, *mögen*, *sollen*, *wollen* турган модалдык этиштердин топтору тандалып алынган.

Ошентип, жогоруда көрсөтүлгөн лексикалык этишттер Дуден онлайн котормо сөздүгүндө – модалдык этиштердин: (*dürfen* – каалоо, бир нерсе кылууга уруксат алуу; *können* – жөндөмдүү болуу, бир нерсе кылууга аракеттенүү; *lassen* – жөндөмдүү болуу; (мүмкүндүк берүү), *mögen* – каалоо, *müssen* – милдеттүү болуу, бир нерсе кылууга

мажбур болуу; sollen – милдеттүү болуу, бир нерсе шарттуу түрдөө жасоо; wollen - каалоо) бөлүп алганбыз, алар жогоруда аталган модалдуулук критерийинин талабына жооп берет (Duden Online, 2015).

Модалдык этиштерди биз каалаган тилде кездештире алабыз. Модалдык этиштер сүйлөөчүнүн ал жасап жаткан кыймыл-аракетке болгон мамилесин билдирет. Бул билдирүүнү мисал менен карап көрөлү. Ich will ein Buch kaufen. - Мен китеп сатып алгым келет. Мен (сүйлөөчү) китеп сатып алгым келет (мамиле).

Модалдык этиштер жактык бөлүнүүсү (спряжение) бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Төмөндө модалдык этиштердин өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтөбүз:

- 1) 1 чи, 2- жана 3-жактын жекелик санында уңгу үндүү тыбышка өзгөрөт (sollen жана wollen этиштеринен тышкары).
- 2) 1-жана 3-жактын жекелик формалары дал келет жана нөл менен бүтөт.
- 3) 1-жана 3-жактын формалары көптүк санга дал келет жана – en мүчөсү менен аяктайт.

Таюлица 1. Азыркы чактагы модальдык этиштердин жактык өзгөчөлүк таблицасы (Präsens)

können		müssen	
Ich kann	Wir können	Ich muss	Wir müssen
Du kannst	Ihr könnt	Du musst	Ihr müsst
Er, sie, es kann	Sie, sie können	Er, sie, es muss	Sie, sie müssen
dürfen		mögen	
Ich darf	Wir dürfen	Ich mag	Wir mögen
Du darfst	Ihr dürft	Du magst	Ihr mögt
Es, sie, es darf	Sie, sie dürfen	Er, sie, es mag	Sie, sie mögen
wollen		sollen	
Ich will	Wir wollen	Ich soll	Wir sollen
Du willst	Ihr wollt	Du sollst	Ihr sollt
Er, sie, es will	Sie, sie wollen	Er, sie, es soll	Sie, sie sollen

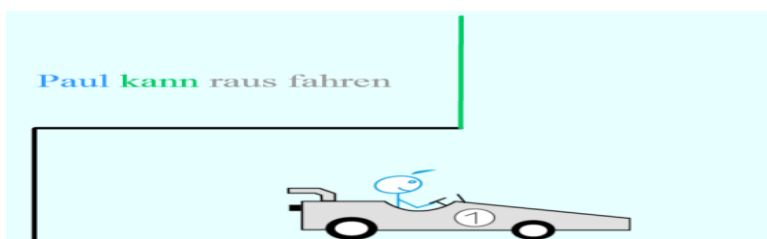
Мисалы, немис тилиндеги модалдык этиштер экспликацияланып жаткан кыймылга карата анын аткарылышы мүмкүн экендигин билдирген мамилени чагылдырат. Немец тилиндеги жети модалдык этиштерге төмөндө мисал:

Модалдык этиш können - жөндөмдүү болуу, бир нерсе кылууга аракеттенүү.

1) Vogel können fliegen – (канатуулар уча алышат)

2) Das Schlimmste, was ich tun konnte - (Бул мен кыла турган эң жаман нерсе.)

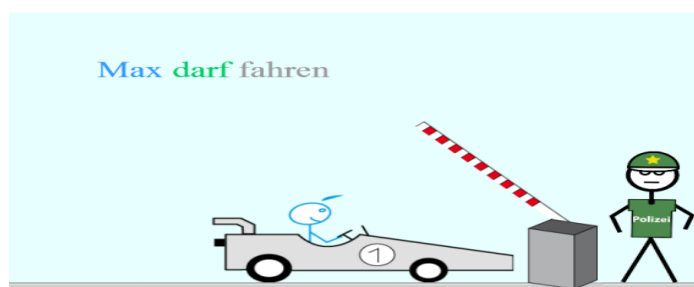
3) Leider konnte ich ihm nicht helfen - (Тилекке каршы, мен ага жардам бере алган жокмун)

Сүрөт. 1. Бир нерсе кылууга аракет жасоо (мүмкүнчүлүк)

Модалдык этиш dürfen - каалоо, бир нерсе кылууга уруксат алуу.

- 1) Sie dürfen im Labor arbeiten - (Алар лабораторияда иштей алышат)
- 2) Wir dürfen das nötige Buch in der Bibliothek bekommen - (Китепканадан керектүү китепти ала алабыз)
- 3) Ich durfte nach Hause fahren. - (Мен үйгө барсам болмок)

Сүрөт. 2. Бир нерсе кылууга уруксат алуу

Модалдык этиш wollen – калоо, ниет, план (өз эрки)

- 1) Ich will meinen Urlaub am Meer verbringen - (Мен эс алуу күндөрүмдү деңизде өткөргөм келет)
- 2) Wir wollen unsere alte Wohnung verkaufen - (Биз эски батирибизди саткыбыз келет)
- 3) Sie will ihre Eltern besuchen – (Ал ата-энесине баргысы келди)

Сүрөт 3. Бир нерсени каалоо(эңсөө)

Модалдык этиш mögen – жумшак, категориялык эмес калоо, кандайдыр бир мүмкүнчүлүктү болжолдоо

- 1) Alle Kinder mögen gern Eis - (Бардык балдар балмуздакты жакшы көрүшөт)
- 2) möge das Neue Jahr Ihnen Glück bringen! - (Жаңы жыл бизге бакыт алып келсин)

Сүрөт 4. Бир нерсени каалайм

Модалдык этиш müssen - милдеттүү болуу, бир нерсе кылууга мажбур болуу.

1) Ich muss nach Hause gehen. Es ist schon spät – (Мен үйгө кетишим керек. Кеч болуп калды)

2) Der Sturm war so stark, dass unser Boot kentern musste – (Бороон ушунчалык күчтүү болгондуктан, биздин кайык оодарылып кетти)

Сүрөт 5. Бир нерсе кылууга мажбур болуу

Модалдык этиш sollen - милдеттүү болуу, бир нерсени шарттуу түрдөө жасоо

1) Sie sollen zur Konsultation kommen - (Сиз консультацияга келишиңиз керек)

2) Er hat ihm gesagt, er solle nach Hause gehen - (Ал үйгө баргыла деди)

3) Der Verfasser soll die Abbildungen so ausgewählt haben, daß sie zur Wiederholung des Gelehrten dienen können - (Анын айтымында, Автор чиймелерди үйрөнгөндөрүн кайталоо үчүн кызмат кыла тургандай кылып тандап алган)

Сүрөт 6. Бир нерсени шарттуу түрдө жасоо

Алар өз алдынча этиштин инфинитиви менен бирге татаал баяндоочту түзүшөт. Алар ээнин (же айтуучунун) инфинитив менен туюнтулган кыймыл-аракетке карата мамилесин билдиришет: *ich will turnen, du solls + gun lernen*. (Бергман Н.А., Натанзон М.Д. 1957)

Бул этиштердин баары айтуучунун тигил же бул модалдык мамилесин билдиришип, тилдик модалдуулукту көрсөтүшөт. “Ошол эле учурда жогоруда аталган

немис тилиндеги модалдык этиштеринин баары, башка бардык этиштерден айырмаланып, кыймылды же абалды билдиришпейт, ага карата мамилени, башкача айтканда, кыймылды аткаруунун мүмкүндүгүн, колдон келерин, зарылдыгын, каалангандыгын чагылдырышат” (Угарова, 2015:4-5).

Теориялык мамиле көптөгөн илимий максаттарга ылайык колдонулат:

- 1) ал модалдык этиштер грамматикалык категориясына ылайыктуу дефиниция (аныктама) берүүнү максат кылат, анткени модалдык этиштердин бул бирдиктери, немис тилинде башка этиштик бирдиктерден кескин айырмаланышы;
- 2) ал модалдык этиштер тобунун чегин ажыратууну максат кылат, анткени каралып жаткан немис тилиндеги азыркыга чейин модалдык деп эсептеле турган этиштердин так саны аныктала элек;
- 3) бул мамиле ар бир модалдык этиштин маңызын жана түзүлүшүн болушунча толук сыпаттап берүүнү максат кылат, анткени модалдык этиштер грамматикалык категориясына кирген этиштердин ар бири башкаларына окшобогон, биринчи ирээтте айтуучунун өзү баяндап жаткан кыймыл аракетке карата мамилеси аркылуу аныктала турган лексика-семантикалык бирдик болуп саналышат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу эки фактор менен аныкталат: Биринчиден модалдык этиштер өзү билдирген кабарда камтылган кыймыл-аракетке карата айтуучунун өзүнүн мамилесин түздөн-түз чагылдыргандыгы. Айтуучунун мындай мамилеси өтө ар түрдүү болушу мүмкүн – модалдык этиштер айтуучунун кыймыл-аракеттин мүмкүндүгү-мүмкүн эместиги, каалангандыгы-кааланбагандыгы, ыктымалдуулугу-ыктымалсыздыгы, зарылдыгы-зарыл эместиги, облигатордуулугу-факультативдүүлүгү, реалдуулугу-реалдуу эместиги жөнүндө пикирин туюнтат. Айтуучунун өзү кабарлаган кыймыл-аракетке карата мындай ар түрдүү мамилеси модалдуулуктун кеңири грамматикалык категориясына туура келет, ал “... грамматикалык теориядагы эң татаал жана карама-каршылыктуу чечмеленген категория болуп саналат. Модалдуулукту изилдөөнүн бир кыйла узак салты бар экенине жана ага арналган адабияттардын көптүгүнө карабастан, ал мурункудай эле белгилүү (Бергман Н.А., Натанзон М.Д., 1957) бир мааниде азыркы лингвистиканын *terra incognitas* боюнча калууда...”. Экинчи фактор катары биз немис тилиндеги модалдык этиштер категориясынын татаалдашкан грамматикалык табиятын эсептейбиз.. Немис тилинде мындай татаалдашкандык башка нерседе чагылат – модалдык этиштер претериттик-презенттик негизге ээ болот да, учур чакты туюнтуу үчүн “... күчтүү претеритке туура келген форманы колдонушат. Мындай топко *wissen, dürfen, können, sollen, mögen, müssen, wollen* этиштери киришет».(Чойбекова Н.Т., 2018)

Жыйынтыкттар жана талкуулар

Немис тилинин грамматикасын өздөштүрүү объективдүү кыйын экени белгилүү. Көбүнчө, студенттер немис тилин үйрөнүүгө болгон мотивациясын грамматикалык жактан формулировкалоодогу кыйынчылыктардан улам төмөндөп кетишет.

Анализдеп көрсөткөндөй, немис грамматикалык кубулуштарынын көпчүлүгү бир эле учурда жогоруда көрсөтүлгөн мүнөздөмөлөрдүн баарына ээ. Немис тилинин

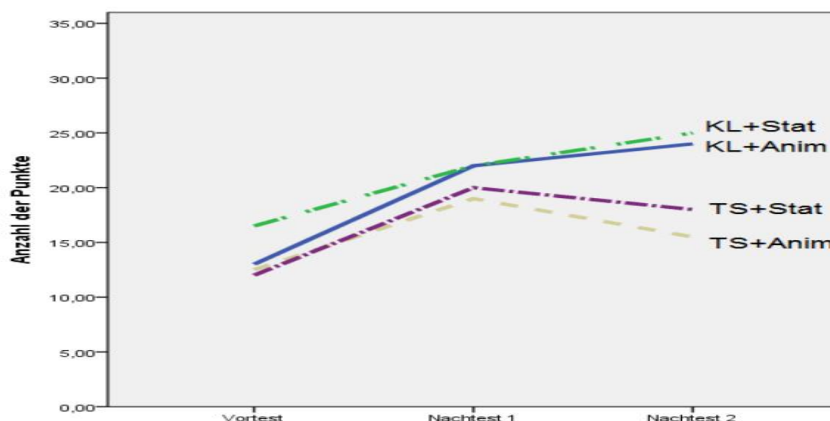
грамматикалык системасы үчүн эң өзгөчөлүгү – көптөгөн татаал грамматикалык кубулуштардын бир эле учурда бир синтаксистик бүтүндүктө (сөз айкашында жана сүйлөмдө) болушу. Демек, бир синтаксистик бүтүндүктө бир нече татаал грамматикалык кубулуштардын болушу немис тилинин грамматикалык системасынын эң мүнөздүү белгиси деп айтууга болот.

Немис тилинин грамматикасы - А1 жана А2 деңгээлдеринде чет тили катары үйрөтүлөт. Курс бардык грамматикалык темалар боюнча грамматикалык көнүгүүлөрдөн жана таблицалардан туруу керек, себеби студенттерге түшүндүрөөк болуш үчүн. Ар кандай көнүгүүлөр грамматикалык тема боюнча даярдалат. Берилген тапшырмалар менен көнүгүүлөр немец тилин үйрөтүүгө жана грамматикалык структураларды бекемдөөгө жардам берет.

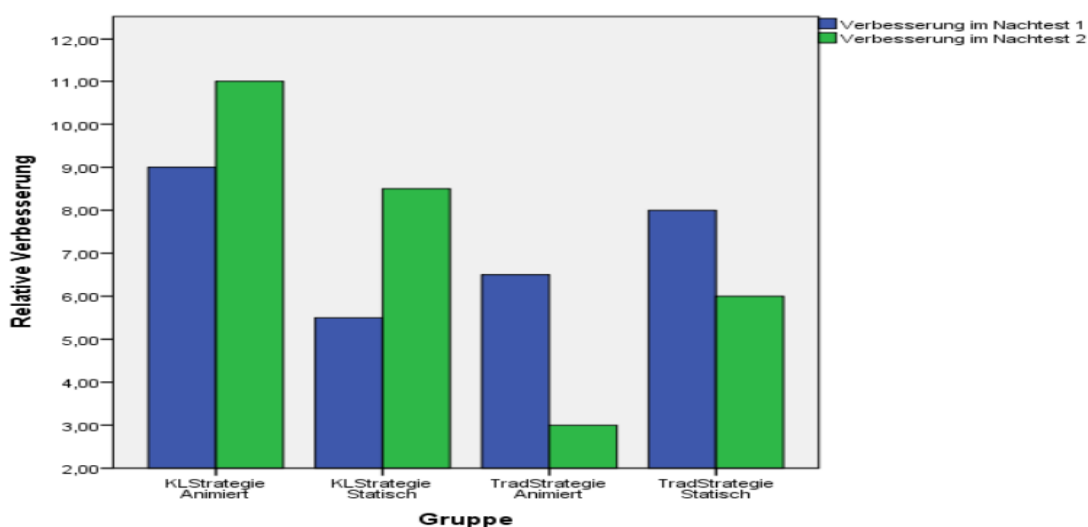
Немис тилиндеги модалдык этиштеринин иштелип чыккан когнитивдик-лингвистикалык концепциясынын натыйжалуулугу, Кыргызстандагы Ош мамлекеттик университетинде, 118 адамдан турган (филология факультетинин 2-8 семестринде окуган студенттерин арасында) эмпирикалык изилдөө жүргүзүлдү. Изилдөөнүн натыйжалары эки багытта "колдонмо стратегия: когнитивдик-лингвистикалык же салттуу салыштырмалуу" жана "презентация формасы: статикалык же анимацияланган негизде" каралды. Рандомдук түрүндө тандалган катышуучулар төрт эксперименталдык топко бирдей бөлүштүрүлдү, - "Когнитивдик-лингвистикалык түшүнүктөр жана анимацияланган сүрөттөр" (15 адам), "Когнитивдик-лингвистикалык түшүнүктөр жана статикалык сүрөттөр" (15 адам), "салттуу түшүнүктөр жана анимацияланган сүрөттөр" (10 адам), "салттуу түшүнүктөр жана статикалык сүрөттөр" (10 адам). Изилдөөдө төмөнкүдөй иштер аткарылды: алгач, катышуучулар алдын-ала иштелип чыккан тестти толтурушту (36 пункттан турган модалдык этиштер боюнча тест). Андан кийин 40 минутага созулган убакытта окуу куралдарын колдонуп, ар түрдүү варианттар аркылуу иштешти. Андан кийин катышуучуларга кыска мөөнөттүү окуу эффекттерин өлчөө үчүн, алдын-ала тестке негизделген бир нече өзгөртүлгөн 1 тест берилди. Бир жумадан сон катышуучуларга окутуунун узак мөөнөттүү таасирин аныктоо учун алдын-ала тестке негизделген бир нече өзгөртүүлөр киргизилген 2 тест сунушталды.

Изилдөөнүн негизги натыйжасын төмөнкүчө чагылдырууга болот: инновацияга ылайык алынган билимди колдонуудагы түшүнүктөр (когнитивдик-лингвистикалык түшүнүктөр жана анимацияланган сүрөттөр; когнитивдик-лингвистикалык түшүнүктөр жана статикалык сүрөттөр), грамматиканын концептуалдык негизине түз жетүүнү камсыз кылып жана туруктуу болууга алып келет. Грамматиканы окутууда окутуунун баалуулугун жогорулатуу. Жаңы когнитивдик-лингвистикалык чечим стратегиясын карманган катышуучулар андан узак мөөнөттүү пайдалана алышат. Окуу куралдары менен иштегенден кийин, баштапкы деңгээлге салыштырмалуу мыкты көрсөткүчтөрдү олуттуу түрдө көрсөтүшөт; убакыттын өтүшү менен (бир жумадан кийин) бул оң өзгөрүү дагы чоңойот. Тескерисинче, салттуу ыкманы колдонгон студенттер кыска мөөнөттүү ыкманы, убакыттын өтүшү менен төмөндөгөн окуу жетишкендиктерин гана көрсөтүшөт (сүрөт. 7). Анимацияланган презентация формасы - когнитивдик-лингвистикалык стратегиянын оң таасирин күчөтөт. (сүрөт. 8)

Сүрөт 7. Тесттин жыйынтыгы

Сүрөт 8. Түнкү тестте 1 жана түнкү тестте 2 иштин жогорулашы

Когнитивдик-лингвистикалык мамиленин натыйжалуулугун когнитивдик лингвистикада адамдын таанып-билүүсү жана дүйнөсү менен ажырагыс байланышта көрсөткөндүгү менен түшүндүрсө болот.

Когнитивдик-лингвистикалык мамилеге негизделген дидактикалык концепцияда модалдык этиштердин көптөгөн маанилерин тутумдаштырууга болот. Айтор, алар салттуу ыкмадагыдай узун тизмелер катары эмес, бүтүндөй модель катары берилген, анда бардык модалдык этиштердин байланышы, ошондой эле алардын ортосундагы айырмалоочу белгилер так көрсөтүлгөн. Изилдөө маалыматтарында когнитивдик-лингвистикалык түшүндүрмөлөр көбүрөөк түшүнүктүү экенин жана салттуу катышуучуларга караганда ачык-айкын көрсөтүп турат. Ошентип, зарылчылык менен кызматтын ортосундагы айырмачылык милдеттенменин булагы эмес (ички / тышкы), бирок күчтүн күчү менен түшүндүрүлөт; мындай мамиле тышкы күчтүү, токтобос күч (бирок авторитет же объективдүү кырдаал) болгон бир катар кырдаалдарды туура концептуалдаштырууга мүмкүндүк берет (мисалы, "мен көбүрөөк иштешим керек: менин жетекчим ашыкча иштейт -тартиптүү."). Мындай кырдаалда бийликтин болушуна жараша айырмаланышы мүмкүн жана бир нерсе кылууга уруксат алуу; бул так айырмалоочу өзгөчөлүктү орнотуу салттуу белгилерге караганда ачык-айкындуулукту камсыз кылат Жөндөмдүү болуу этишиндеги жөндөмдүүлүк түшүнүгү

когнитивдик-лингвистикалык ыкмада визуалдык потенциалдык күч катары концептуалдаштырылган жана бирдей деңгээлде ыктымалдуулуктун жогорку деңгээлин болжолдойт. Каалоо менен каалоонун ортосундагы бул айырмачылык ички каалоонун күчү менен сүрөттөлөт; Бул ыкма ошондой эле каалоонун интенсивдүүлүгүнө караганда көбүрөөк түшүнүктүү.

Ошентип, эне тили немис тилиндеги модалдык этиш парадигмасынан айырмаланган катышуучуларга, зарылчылыктын, ыктымалдуулуктун же ушул сыяктуу түшүнүктөрдүн татаал абстракттуу түшүнүктөрүнө туш болбойсуз. Анын ордуна, алар чектелген сандагы так айырмалоочу мүнөздөмөлөргө ээ болушу керек (күч / тоскоолдук, күч, эффект жана булак. Бул иштин натыйжалары, ошондой эле башка изилдөөлөрдүн жыйынтыгы менен шайкеш келет.

Мындан тышкары, тесттин упайларында талдоо көрсөткөндөй, катышуучулар окуудан көбүрөөк пайда алышат, когнитивдик-лингвистикалык маселелерди чечүү стратегиясын колдонгон жана анимацияланган окуу материалдары менен иштеген ("анимацияланган стратегия" тобу): бир жумадан кийин алар сабактан кийин дароо эле жакшы натыйжаларды көрсөтүшөт. Көйгөйлөрдү чечүү үчүн когнитивдик-лингвистикалык стратегияны колдонгон жана статикалык окуу материалдарын колдонгон катышуучулардын эмгектери ("статистикалык стратегия" тобу), ошондой эле "анимацияланган стратегия" тобуна салыштырмалуу бир аз азыраак болгон өндүрүмдүүлүктүн туруктуу өсүшүн көрсөтөт (сүрөттү караңыз. 8). Өкүлчүлүктүн анимацияланган формасынын оң таасирин төмөнкүчө түшүндүрүүгө болот: эгерде грамматикалык кубулуш кыймыл же абалдын өзгөрүшүн билдирсе, окуучулар ага динамикалык психикалык моделди түзүшү керек. Анимациялар бул процессти колдойт: Алар абстракттуу түшүнүктөрдү визуалдаштырууга мүмкүндүк берет, алардын динамикасын жана өз ара аракеттенүүсүн психикалык моделдөөгө көмөктөшөт жана эс тутумдун тышкы каражаты катары иштешет (б.а абстракттуу түшүнүктөрдү визуалдаштыруу).

Корутунду

Тилди окутууга жана үйрөнүүгө келсек, когнитивдик-лингвистикалык ыкманы колдонуу немис модалдык этиштерин көрсөтүүдө жана берүүдө оң таасирин тийгизет. Бул немис модалдык этиштеринин ар кандай маанилерин үйрөнүүнүн натыйжалуу жолу болушу мүмкүн. Студенттерге түшүнүктүү, туруктуу жана кызыктуу окуу процессин камсыз кылат. Бул көз караш жалпысынан чет тилдерди окутууга жана изилдөөгө жайылганда, когнитивдик лингвистика парадигматикалык жактан өзгөрүп, теориялык жактан негизделген жана эмпирикалык жактан далилденген тил дидактикасын жеткиликтүү кыла алат. Акырында, когнитивдик дидактика немис тилинин концептуалдык мазмунун адекваттуу, ыңгайлуу жана ачык сүрөттөгөн, анын образдуулугун жана метафоралуулугун эске алуу менен бирге тилди өздөштүрүүнүн натыйжалуу, туруктуу жана кызыктуу процессине өбөлгө түзөт.

Сунуш. Немис тилиндеги модалдык этиштер грамматикалык категориясынын дал ушул теориялык мамиленин аспектисинде толук изилденбегени анык. Ошондой эле биз немис тилиндеги модалдык этиштерди изилдөөгө негиз болушу Кыргызстандагы жогорку окуу жайларында чет тилдерин окутуу адисттиктерде эки герман тили

окутулат, эгер адистиктин биринчи тили катары англис тили окутулса, анда экинчи чет тили катары немис тилин окутуусун сунуштоо менен студенттердин тилдерге болгон кызыгуусун артыра алат деген ойду бергим келди.

Адабияттар

1. Чойбекова, Н. Т. (2020) Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин кыргыз тилинде берилиши [Текст] / Н. Т. Чойбекова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -. - № 12. - Р. 289-294. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45653853>
2. Чойбекова Н.Т. (2018) Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин тарыхый маселелери жана азыркы абалы. известия вузов кыргызстана № 4, Бишкек.
3. Mequatse, Florence (2002), The epistemic modality of statements. Сабактын контекстинде алардын дидактикалык жөндөмдөрү жөнүндө Камерун контекстинде чет тили катары немис тили: модалдык бөлүкчөлөрдүн, модалдык этиштердин жана конъюнктуранын мисалында "will" + инфинитив. Берлин: Dissertation.de.
4. Duden Online (2015), Duden Online [online at <http://www.duden.de/>. 07/03/2016].
5. Бергман Н.А., Натанзон М.Д. (1957) Грамматика немецкого языка для учителей. - Изд. 8. Испр. и доп. - Москва: Госучнедгиз, -120с.
6. Раден, Гюнтер (1994), Когнитивдик семантикадагы концептуалдык метафоралар. В: Борнер, Вольфганг жана Фогель, Клаус (ред.), Когнитивдик лингвистика жана чет тилди өздөштүрүү. Менталдык лексикон. Тюбинген: Акылсыз, 69-87.
7. Rösler, Dietmar (1998), Making Form Speak? Университеттин грамматикасы алдыңкы окуучулар үчүн көнүгүү китептери менен иштөө. В: Вейдт, Харалд; Harden, Theo & Hentschel, Elke (ред.), Particulae specificum. нын 60 жылдыгына карата Festschrift Гарольд Вейдт. Тюбинген: Stauffenburg, 251-260.
8. Талми, Леонард (2000) Когнитивдик семантикага карай. Кембридж: MIT Press.